
БАРАНІВСЬКИЙ В.В.,
аспірант, Інститут вищої освіти
НАПН України, м. Київ

НЕРІВНІСТЬ У ДОСТУПІ ДО ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК СУЧАСНА АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті аналізується проблема соціальної нерівності в аспекті її впливу на доступ української молоді до вищої освіти, на подолання ціннісного розколу в Україні.

Ключові слова: *молодь, вища освіта, соціальна нерівність, консолідація суспільства.*

В статье анализируется проблема социального неравенства в аспекте ее влияния на доступ украинской молодежи к высшему образованию, на преодоление ценностного раскола в Украине.

Ключевые слова: *молодежь, высшее образование, социальное неравенство, консолидация общества.*

The article deals with the problem of social inequality in terms of its impact on access of Ukrainian youth to higher education, to overcome the division of value in Ukraine.

Key words: *youth, higher education, social inequality, consolidation of society.*

Постановка проблеми. З давніх часів мислителі аналізували проблеми рівності та нерівності, справедливості, свободи, людської гідності. І в сучасних умовах ці проблеми залишаються актуальними, зокрема й для українського суспільства. Одним із проявів цих явищ є нерівність можливостей української молоді у доступі до освіти. Таке явище суперечить принципам соціального, демократичного суспільства, стримує його розвиток, а тому вимагає усунення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми нерівності в суспільстві розглядали такі філософи античного світу, як Платон, Аристотель, Сенека, Аврелій, Діонісій Ареопagit.

У пізніші історичні періоди нерівність активно вивчалася в її різних структурних та змістовних аспектах. Зокрема, у ХХ ст. культурний і інтелектуальний аспекти нерівності були піддані всебічному аналізу в роботах П.Бурдьє, Р.Беккра, М.Кроуфорда, Л.Едвінссона, Дж.Ролза і ряду інших дослідників.

Із українських науковців у останні роки певні аспекти соціальної нерівності та справедливості в освіті розробляли Луговий В.І., Степко М.Ф., Слюсаренко О.М., Левкулич В.В., Марченко Є.О. та ін..

Аналіз робіт, присвячених проблемам соціальної нерівності дозволяє зробити висновок, що переважна їх частина представлена соціологічними і педагогічними дослідженнями, тоді як соціально-філософський аспект цієї проблеми висвітлений недостатньо. А тому є потреба розглянути ці проблеми в аспекті їх філософського осмислення.

Мета статті – проаналізувати актуальні проблеми нерівності та їх прояв в освіті України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Втілення на практиці державницької ідеї – незалежно від того, наскільки б аргументовано вона не була – приречене на невдачу за відсутності опори на ідею справедливості, оскільки саме справедливість є основою перспектив розвитку будь-яких суспільств, а насамперед – суспільств перехідних, до складу яких належить сучасна Україна.

В системі освіти демократизм суспільства, принцип справедливості найбільш повно проявляється через проблему доступу до неї. Саме через рівні можливості доступу реалізується принцип справедливості в системі освіти.

Проблема рівного, справедливого доступу до освіти є для сучасної України надзвичайно актуальною. Про це свідчить, зокрема, здійснювана за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» «Програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти: Рівний доступ до якісної освіти» (автори – В.Нікітін, М. Зубрицька, К. Рубановська, К. Корсак).

Загострення проблеми нерівних можливостей у доступі до вищої освіти та уваги науковців до неї викликано низкою причин: різким розширенням українського суспільства

на багатих і бідних, регіональними, мовними, етнічними відмінностями тощо. Водночас актуалізація питання щодо доступу молоді до вищої освіти визначається й загально-цивілізаційними об'єктивними процесами, що в певній мірі зачіпають і українське суспільство. Справа в тому, що на сьогодні освіта стала одним із головних ресурсів сучасного суспільства, прогрес якого базується на розбудові системи знань. Рівень та якість здобутої освіти, освітні досягнення населення значною мірою визначають структурно-інноваційні можливості розвитку економіки та багатьох інших сфер, важливих для людського добробуту. Саме тому забезпечення доступності високоякісної освіти впродовж життя, як необхідної передумови ефективного функціонування та економічного зростання країни, було визнано однією з головних цілей у сфері людського розвитку, сформульованих у Декларації Тисячоліття ООН. Це зумовлено випереджувальною функцією та якісно новим масштабом сучасного детермінуючого впливу системи освіти на формування і становлення інформаційного суспільства. За умов депопуляції і несприятливих демографічних перспектив, коли скорочуються обсяги власної робочої сили, в Україні актуалізуються нові вимоги до продуктивних сил: зміщення пріоритетів поповнення трудових ресурсів із кількісних на якісні. Нові соціально-економічні орієнтири, необхідність постійного відтворення і вдосконалення кваліфікованої робочої сили вимагають зростаючих капіталовкладень у сферу людського розвитку, обумовлюють потребу у постійній самоосвіті і навчанні впродовж усього життя, підвищенні кваліфікації і професійної підготовки, оволодінні новітніми технологіями відповідно до зростаючих вимог суспільного розвитку. Саме рівень освіти й кваліфікації визначають можливість професійної зайнятості молоді, її конкурентоспроможність на ринку

праці, а отже є важливим чинником інтеграції нових поколінь у суспільство. Освіта, здебільшого, визначає і соціальний статус людини, рівень її культури, що, зрештою, впливає на формування тієї чи іншої структури потреб та реалізацію відповідної поведінки і способу життя. Реальний стан в Україні щодо доступу до вищої освіти окреслює член-кореспондент АПН України М.Ф. Степко. На його думку «...освіта стає все більш масовою, незважаючи на проблему зайнятості випускників, при цьому зростання кількості бажаючих здобути освіту не супроводжується збільшенням фінансування, що не дає змоги реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти» [1, 331]. Завданням держави є забезпечення гарної якості загального навчання для якнайбільшої кількості людей. У прагненні дотриматися справедливості слід дбати про те, щоб жодному учневі, який має відповідні знання і компетенції, не закривати доступу до освіти тільки тому, що не має можливості її оплатити. Слід зазначити, що за сучасних умов отримання диплому про вищу освіту ще не означає отримання відповідного статусу. Суттєвою для українських ВНЗ є проблема якості освіти. Відомі українські дослідники в сфері освіти В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова, ґрунтовно проаналізувавши параметри вітчизняної вищої освіти, виявили великий кількісно-якісний дисбаланс національної вищої освіти, що зумовлює її низьку якість, неконкурентоздатність порівняно з університетами світового класу, визначили причини такого стану та шляхи його виправлення [2, 201-210]. У зв'язку з цим слід відзначити думку відомих українських вчених П.П. Таланчука та Г. Онкович. Вони зазначають, що: «Головним стрижнем у реформуванні системи освіти з акцентом на задоволення потреб людей у ХХІ столітті має бути надання рівних можливостей усім громадянам отримати висо-

коякісну конкурентоспроможну професію та широку освіту» [3, 433].

Таким чином, незважаючи на достатньо високий загальний рейтинг [1, 203], в Україні виявляються дві головні причини дискримінації громадян в отриманні вищої освіти: перша – за матеріально-фінансовими можливостями громадян, їх регіональною та національною приналежністю; друга – за якістю отриманої освіти. При цьому зауважимо, що заможніша частина громадян України часто використовує свої фінансові можливості для отримання освіти в більш престижних ВНЗ, як в Україні так і за кордоном. В свою чергу якість освіти суттєво залежить від матеріально-технічної забезпеченості навчального процесу: наявності комп'ютерної та іншої сучасної техніки, компетентних науково-педагогічних кадрів. Матеріально-технічна база, фаховий рівень науково-педагогічних працівників повинні передувати змінам, що відбуваються у сфері матеріального та духовного виробництва. За цими показниками Україна все більше відстає від передових країн світу.

На наявність проблем нерівного доступу до вищої освіти в Україні вказують соціологічні дослідження. Так було виявлено знижені можливості до вищої освіти сільського населення по відношенню до міського. За даними Держкомстату України, частка осіб з повною вищою освітою, відповідно до перепису населення 2001 року, складає (у розрахунку на 1000 осіб): міське населення (чоловіки – 168,5, жінки – 163,4); сільське населення (чоловіки – 53,4, жінки – 54,2).

Суттєво на доступ до вищої освіти впливає місце та регіон проживання молоді. Як відомо, більшість ВНЗ зосереджено у м. Києві, східному та південному регіонах України, що ускладнює можливості отримання вищої освіти у західних та центральних областях. Зокрема, кількість студентів, які навчаються у ВНЗ III-IV рівнів акредитації, становить в серед-

ньому в Україні 257, у розрахунку на 10 тис. осіб, і коливається від 903,1 у м. Києві, 556,4 у Харківській, 330,5 в Одеській областях до 104,1 у Закарпатській, 119,3 у Житомирській і 139,2 у Вінницькій областях [4,96-121].

Є певні відмінності у доступі до вищої освіти в Україні й у залежності від національної приналежності. За даними Держкомстату України, частка осіб з повною вищою освітою серед дев'яти найчисленніших національностей, відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року (у розрахунку на 1000 осіб) виявилась такою: росіяни – 187, білоруси – 155,5, українці – 116,9, поляки – 112,9, болгари – 97,7, кримські татари – 91, молдаване – 50,4, угорці – 48,3, румуни – 39,6. Як свідчать наведені дані, найвищою є питома вага осіб з вищою освітою серед росіян, українців, білорусів, поляків; найнижчою – серед румунів, угорців і молдован. Так, серед румунів, які проживають в Україні, частка осіб з повною вищою освітою втричі нижча, ніж серед українців. Питома вага тих, хто здобув повну вищу освіту, серед кримських татар нижча удвічі, ніж у росіян; в 1,7 разів, ніж у білорусів і в 1,3 разів менша, порівняно з українцями. Привертає увагу й той факт, що українці – корінна, титульна нація держави за показниками вищої освіти поступається росіянам та білорусам. І це за історичних обставин, коли українці с прадавніх часів мали значно вищий рівень освіченості в порівнянні з іншими східними слов'янами. Очевидно, що на сучасний стан освіченості українців здійснили негативний вплив як перебування українських земель в складі Російської, Австро-Угорської імперії та Радянського Союзу, відповідна політика цих держав відносно українців як нації.

Цікаві данні з проблем доступу до вищої освіти в Україні наводить у своєму дослідженні Н.М. Левчук (ПНС Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України). Опитани-

ми нею респондентами, серед факторів, які можуть перешкодити молодим людям отримати якісну освіту у ВНЗ, найчастіше називались: необхідність оплати навчання (79,4%), вимушені хабарі (47,1%), потреба у зв'язках, знайомствах, що можуть сприяти вступу до кращого ВНЗ (36,0%), недостатня матеріальна підтримка з боку сім'ї на період навчання (30,6%), недостатньо якісна середня освіта, що може завадити скласти вступні іспити до престижного ВНЗ (31,9%), маленькі стипендії (27,0%), відсутність кредитів для отримання вищої освіти (19,7%).

Важливим в досягненні рівного доступу до освіти є ліквідація будь-якої гендерної нерівності щодо освітніх можливостей. Загалом, для України не є характерною проблема забезпечення рівного доступу чоловіків та жінок до отримання якісної освіти, тобто суттєвих гендерних відмінностей у доступності освіти в Україні не спостерігається. Про це свідчить освітній статус українських жінок, що є досить високим: як було показано раніше, частка осіб з повною вищою освітою серед чоловіків і жінок у 2001 році становила 131 та 128, у розрахунку на 1000 осіб, відповідно. Однак жінки мають менше можливостей щодо підвищення своєї кваліфікації і значно рідше, ніж чоловіки, проходять професійну перепідготовку впродовж життя [5,11]. Високий освітній рівень жінок в Україні аж ніяк не заважає незримому, але досить стійкому розподілу відносин суспільної життєдіяльності на чоловічі та жіночі; закріпленню за «другою» статтю менш привабливих і менш престижних сфер ринку праці і зайнятості.

Ключовою проблемою сучасної системи освіти в Україні є збереження її якості та ефективності функціонування. На тлі зростаючих вимог щодо професійної підготовки, відповідності навчального процесу інноваційним вимогам сучасності та вкрай недостатнього фінансування освітньої сфери спостерігається падін-

ня престижу освіти та погіршення її якості. Це підтверджують результати опитування громадської думки населення.

Лише дещо менше половини респондентів (44-47%) позитивно оцінили якість освітніх послуг, що надаються в Україні; 38-41% опитаних мають негативну думку щодо можливості навчання і професійної підготовки, решта – не визначились з відповіддю. Ця оцінка знижується в міру підвищення рівня освітньої системи: від початкової до вищої. Жінки дещо вище оцінили якість навчання у початковій школі, а чоловіки – якість навчального процесу у вищих навчальних закладах. Загалом, найвища оцінка початкової і середньої освіти спостерігається серед жінок молодого й середнього віку із загальною середньою та вищою освітою, матеріальне становище яких оцінюється ними як середнє і вище середнього, керівників підприємств, підприємців, службовців і зайнятих у сільському господарстві, які проживають в обласних центрах та у сільській місцевості. Якість послуг, що надаються вищою школою, знайшла найбільшу підтримку серед молодих чоловіків із базовою та повною вищою освітою, керівників підприємств і підприємців, що є жителями обласних центрів. Найгіршої думки про якісний рівень сучасної освіти в Україні дотримуються найменш матеріально забезпеченні верстви населення: непрацюючі, непрацевдатні, безробітні, пенсіонери та домогосподарки. На тлі сучасних соціально-економічних реалій, коли нестача матеріальних ресурсів обумовила істотне зменшення обсягів державного фінансування системи освіти, з особливою силою актуалізується проблема платної форми навчання і подорожчання вартості освітніх послуг. На питання про те, чи погодилися б респонденти сплачувати невелику частку своїх доходів, щоб забезпечити дітям кращу за якістю освіту, аніж та, яку пропонує

безкоштовна система державної освіти, 25,4% відповіли «так», і ще 34,7% – «швидше так, ніж ні». Таку можливість найбільш прийнятною для себе вважають респонденти, діти яких на час опитування навчалися у дошкільних навчальних закладах та ліцеях, гімназіях і спеціалізованих школах, а найменш сприймали це ті, чиї діти були учнями середніх загальноосвітніх шкіл і ПТУ (Н.М. Левчук).

Вища освіта України готує не тільки фахівця певної спеціальності, а й виховує високі духовні, психологічні та громадянські якості. Студентська молодь, перебуваючи у вищих навчальних закладах, краще усвідомлює та засвоює вищі духовні цінності, навчається працювати та взаємодіяти з однолітками з різних регіонів, різних національностей та соціальних слоїв. Забезпечення справедливого та рівного доступу до вищої освіти переконує молодь у справедливості соціальної системи, зміцнює довіру до органів влади та всього суспільства, створює атмосферу впевненості та спокою.

Висновки. Таким чином, окрім пропозицій щодо створення національної системи забезпечення якості вищої освіти, наданих Луговим В.І., Слюсаренко О.М., Талановою Ж.В. [4,208], слід запропонувати також необхідність вирішувати проблему нерівності в доступі до вищої освіти широких верств населення України. Забезпечення рівності доступу до вищої освіти стане важливим фактором не тільки оптимізації системи підготовки фахівців, але й важливим стабілізатором суспільних відносин, сприятиме духовному, психологічному розвитку української молоді, що є однією з основ могутності країни в цілому. Для цього українська держава повинна вирішувати всі наявні проблеми соціальної нерівності, несправедливості, що проявляються в різних сферах суспільного життя, зокрема у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степко М.Ф. Проблеми прогнозування підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням українських реалій /Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис/ За ред. В.І.Лугового, М.Ф.Степка. – К., 2011. - №1. – Додаток 1. – Тематичний випуск: «Наука і вища освіта: проблеми взаємодії та інтеграції». – С. 330-341.
2. Луговий В.І., Слюсаренко О.М., Таланова Ж.В. Якість як визначальний чинник модернізації вищої освіти України в умовах глобалізації: теоретико-методологічне обґрунтування та законодавче забезпечення// Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис/ За ред. В.І.Лугового, М.Ф.Степка. – К., 2011. - №1. – Додаток 1. – Тематичний випуск: «Наука і вища освіта: проблеми взаємодії та інтеграції». – С. 201-210.
3. Таланчук П.М., Онкович Г.В. Нова модель сучасного закладу освіти / Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Методол. семінар, 22 листоп. 2000р. Збірник наукових праць, №3/ За заг.ред. В.Андрущенка. – К.: Знання, 2000. – С.433-438.
4. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. Кн.3: Модернізація освіти. – К.: Навч. книга, 2003. – 943 с.
5. Новіков В.М., Куліков Г.Т. Проблеми гендерної рівності, зайнятості та бідності / НАН України. Інститут економіки. – К., 2002. – 61 с.